

Глава 2

Сфера застосування МГП

М. Кокіс/ICRC

Кабул, Афганістан. Центр військової підготовки, 2007 р. На чергуванні член контингенту Міжнародних сил сприяння безпеці, наданого колишньою Югославською Республікою Македонією.

СКОРОЧЕННЯ

Гаазька декларація 1899 року про кулі, що розгортаються	Декларація (IV, 3) про незастосування куль, що легко розгортаються і сплющуються, Гаага, 29 липня 1899 року
Гаазька декларація 1899 року про задушливі гази	Декларація (IV, 2) щодо задушливих газів, Гаага, 29 липня 1899 року
Гаазька конвенція V (ГК V)	Конвенція V про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Гаазька конвенція XIII (ГК XIII)	Конвенція XIII про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Гаазька конвенція про культурні цінності	Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Гаага, 14 травня 1954 року
Гаазьке положення	Конвенція IV про закони і звичаї ведення війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, Гаага, 18 жовтня 1907 року
Додатковий протокол I (ДП I)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року
Додатковий протокол II (ДП II)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II), 8 червня 1977 року
Додатковий протокол III (ДП III)	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), 8 грудня 2005 року
Додаткові протоколи 1977 року	Додаткові протоколи I і II
Дослідження звичаєвого МГП	Дослідження звичаєвого міжнародного звичаєвого гуманітарного права, здійснене Міжнародним Комітетом Червоного Хреста
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини

Женевський протокол про газ	Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів, 17 червня 1925 року
Женевські конвенції 1949 року (ЖК I, II, III і IV)	Конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 12 серпня 1949 року (Перша Женевська конвенція) Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, 12 серпня 1949 року (Друга Женевська конвенція) Конвенція (III) про поводження з військовополоненими, 12 серпня 1949 року (Третя Женевська конвенція) Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 року (Четверта Женевська конвенція)
ЗМГП	Звичаєве міжнародне гуманітарне право
Конвенція про касетні боеприпаси	Конвенція про касетні боеприпаси, 30 травня 2008 року
Конвенція про вплив на природне середовище ЕНМОД	Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, 10 грудня 1976 року
Конвенція про заборону біологічної зброї	Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї та про їх знищення, 10 квітня 1972 року
Конвенція про заборону протипіхотних мін	Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхне знищення, 18 вересня 1997 року
Конвенція про заборону хімічної зброї	Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, 13 січня 1993 року
Конвенція про конкретні види звичайної зброї	Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, 10 жовтня 1980 року
Конвенція проти катувань	Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 10 грудня 1984 року

МАКПЛ	Міжамериканська комісія з прав людини
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МЖЧХ	Міжнародний журнал Червоного Хреста
Міжнародна Федерація	Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МС ООН	Міжнародний Суд ООН
МТР	Міжнародний трибунал щодо Руанди
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
Національні товариства	Національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Протокол I до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол I до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про осколки, які неможливо виявити (Протокол I), 10 жовтня 1980 року
Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II), 10 жовтня 1980 року
Протокол II з поправками до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол II до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року (Протокол II із поправками), зміни були внесені 3 травня 1996 року
Протокол III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї	Протокол III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї (Протокол III), 10 жовтня 1980 року
Римський статут	Римський статут Міжнародного кримінального суду, 17 липня 1998 року
Рух	Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
Санкт-Петербурзька декларація	Декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль, 29 листопада / 11 грудня 1868 року
Спільна стаття 1	Стаття 1, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року
Спільна стаття 2	Стаття 2, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року

Спільна стаття 3	Стаття 3, що є спільною для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року
Статут МС ООН	Статут Міжнародного Суду ООН, доданий до Статуту Організації Об'єднаних Націй, 26 червня 1945 року
Статут ООН	Статут Організації Об'єднаних Націй, Сан-Франциско, 26 червня 1945 року

Структура

- I. Актуальність та визначення терміну «збройний конфлікт»
- II. Відмінність між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами
- III. Міжнародні збройні конфлікти
- IV. Воєнна окупація
- V. Неміжнародні збройні конфлікти
- VI. Збройні конфлікти з іноземним втручанням

Резюме

Якщо відбувається збройний конфлікт, будь-які дії, вчинені з причин, пов'язаних з цим конфліктом, регулюються МГП.

- Збройний конфлікт має місце, коли у відносинах між державами застосовується збройна сила або встановлюється воєнна окупація (*міжнародні збройні конфлікти*), або коли є тривале збройне насильство між урядовими силами та організованими збройними групами, або між такими групами (*неміжнародні збройні конфлікти*).
- Воєнна окупація існує тією мірою і доти, доки одна держава зберігає військову владу над всією або ж частиною території іншої держави, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного опору.
- Збройні конфлікти з іноземним (включно з мультинаціональним) втручанням прийнято вважати міжнародними або неміжнародними за своїм характером залежно від того, чи вони передбачають збройні протистояння між державами чи між державами та організованими збройними групами.
- З правового погляду не існує інших видів збройних конфліктів. Порушення внутрішнього порядку та виникнення ситуації внутрішньої напруженості – безпорядки, окремі та спорадичні акти насильства та подібні дії – не вважаються збройним конфліктом.

Дізнатися більше⁵⁸

- Panel Discussion – Scope of the law in armed conflict, ICRC, February 2015. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/event/scope-of-law>
- ICRC e-learning module, When does international humanitarian law apply? Доступ за посиланням: <http://www.icrcproject.org/elearning/en/ihl/M4/index.html>
- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, How Does Law Protect in War?, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 2: International humanitarian law as a branch of public international law, pp. 121–136. Доступно також російською мовою: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. Правовая защита во время войны. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I. гл. 2: Международное гуманитарное право – отрасль публичного международного права, с. 93–131.
- Jelena Pejic, “Extraterritorial targeting by means of armed drones: Some legal implications,” IRRC, Vol. 96, No. 893, Spring 2014, pp. 67–106.
- “Scope of application of the law in armed conflict,” IRRC, Vol. 96, No. 893, Spring 2014.
- “Typology of armed conflicts,” IRRC, Vol. 91, No. 873, March 2009. Також російською мовою: Вите, Сильван. Типология вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве: правовые концепции и реальные ситуации // МЖКК. 2009. Т. 91, № 873.

Спроби стримувати й регулювати поведінку сторін, що воюють, завжди супроводжувались розбіжностями щодо того, якими нормами повинні регулюватися ті чи інші ситуації. Точні визначення таких концепцій, як «війна», «збройний конфлікт» або «окупація», були прийняті для уточнення цього питання, але сторони конфліктів незабаром почали уникати своїх зобов'язань на тій підставі, що або ситуація, або протилежна сторона не відповідали юридичним критеріям, необхідним для застосовності права та правового захисту. Тому особливо важливо вивчити договірну термінологію та загальноприйняті поняття, що визначають і обмежують часову, територіальну, матеріальну та персональну сфери застосування сучасного МГП.

58 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

I. АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ»

МГП спеціально призначене для регулювання збройних конфліктів. Як таке, воно містить детальні положення, що регулюють засоби та методи ведення бойових дій, а також захист осіб та об'єктів, які потрапили під владу сторони, що воює. Щойно виникає збройний конфлікт, будь-які дії, вчинені з причин, пов'язаних із цим конфліктом, повинні відповідати МГП. І навпаки, МГП не поширюється на міждержавні конфронтації, які не підпадають під категорію збройних конфліктів, або на випадки порушення внутрішнього порядку та виникнення ситуації внутрішньої напруженості, такі як безпорядки, окремі та спорадичні акти насильства, а також подібні дії, що не досягають рівня збройного конфлікту.⁵⁹

Отже, за відсутності збройного конфлікту будь-які суперечки між державами та будь-які питання індивідуального захисту осіб повинні бути вирішені відповідно до права, що застосовується в мирний час. Наприклад, громадяни однієї держави, які затримані в іншій державі, будуть захищені правом прав людини і, залежно від обставин, можуть користуватися дипломатичним та консульським захистом держави свого походження або користуватися захистом відповідно до міжнародного права біженців. Однак, вони не матимуть права на статус та захист, передбачений Женевськими конвенціями 1949 року, як, наприклад, право на візити представників МКЧХ, яким наділяють військовополонених або цивільних інтернованих осіб. Крім того, у ситуаціях, які не досягають порогу збройного конфлікту, будь-яке застосування сили чи інше здійснення державою владних повноважень проти груп та осіб на території її юрисдикції регулюється правом прав людини, і будь-яке насильство чи інша шкода, заподіяна такими групами та особами, підпадає під юрисдикцію правоохоронних органів і регулюється насамперед національним законодавством.

Хоча існування збройного конфлікту є абсолютною передумовою для застосування МГП загалом, деякі передбачені ним зобов'язання можуть застосовуватися у мирний час, а певні його положення щодо захисту можуть діяти і після закінчення збройного конфлікту. Наприклад, багато угод про озброєння забороняють державам не лише використання, а й розроблення, накопичення, виробництво та продаж певної зброї і вимагають проводити юридичну оцінку розроблення або придбання будь-якої зброї на відповідність положенням МГП.⁶⁰ Держави також зобов'язані в мирний час забезпечувати навчання та поширення знань та

59 ДП II, Ст. 1(2).

60 Див. Главу 3.V.5.

інформації з МГП, а також розслідувати грубі порушення МГП (воєнні злочини) та здійснювати судове переслідування за їх вчинення.⁶¹ Крім того, особи, позбавлені волі з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, залишаються під захистом МГП, доки вони не будуть звільнені та не повернуться на батьківщину, або їхній статус інакшим чином не буде врегульований, за необхідності, і через роки після закінчення конфлікту. Так само, МГП залишається застосовним на територіях, що залишаються окупованими після припинення активних бойових дій, доки не буде прийняте політичне рішення щодо їх статусу.

Незважаючи на суттєві правові та гуманітарні наслідки, що виникають внаслідок збройного конфлікту, договірне право не передбачає всебічного та точного визначення того, що таке збройний конфлікт. Тлумачення та роз'яснення цього поняття значною мірою залежить від практики держав, міжнародних судів та вчених-правознавців.⁶²

II. ВІДМІННІСТЬ МІЖ МІЖНАРОДНИМИ ТА НЕМІЖНАРОДНИМИ ЗБРОЙНИМИ КОНФЛІКТАМИ

Договори з МГП розрізняють два види збройних конфліктів: (а) *міжнародні збройні конфлікти*, що відбуваються між двома або більше державами, і (б) *неміжнародні збройні конфлікти*, що відбуваються між державами та неурядовими збройними групами або лише між цими групами.

Ця дихотомія між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами є результатом політичної історії, а не військової необхідності чи гуманітарних потреб. Протягом століть суверенні держави регулювали свої відносини як у мирні, так і у воєнні часи через договори і звичаї – традицію, що ґрунтується на взаємному визнанні національного суверенітету та міжнародної правосуб'єктності. І навпаки, уряди вже давно чинили опір включенню державних заходів з підтримки правопорядку та громадської безпеки в межах своїх територіальних кордонів до сфери регулювання міжнародного права. Саме тому внесення концепції «неміжнародний збройний конфлікт» у спільну статтю 3 було видатною подією в розвитку та кодифікації МГП. З цього моменту організовані збройні групи вважаються «сторонами» в збройному конфлікті зі своїми власними зобов'язаннями відповідно до міжнародного права, незалежно від офіційного визнання наявності збройного конфлікту зі

61 Див. Главу 7, Розділи II.2. і V.3.

62 Інформацію щодо актуальності та визначення збройного конфлікту див. ICRC, How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law, Opinion Paper, March 2008.

сторони держави, що їм протистоїть. Водночас, держави-учасниці наголошували, що положення спільної статті 3 «не впливають на правовий статус сторін конфлікту».⁶³ Іншими словами, договірне визнання організованих збройних груп як сторін, що воюють, не передбачає ні того, що вони є легітимними, ні того, що вони мають повну правосуб'єктність відповідно до міжнародного права. Ця історична основа сформувала сучасне договірне МГП, що в результаті є значно більш детальним стосовно міжнародних, ніж стосовно неміжнародних збройних конфліктів, хоча його обґрунтування з гуманітарного та військового погляду, за змістом, однакове для обох видів конфліктів.⁶⁴

Незважаючи на практичні подібності, все ж існують важливі відмінності між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами, через які їх необхідно розмежовувати.

Найважливіша відмінність стосується порогу насильства, необхідного для того, щоб ситуація вважалася збройним конфліктом. З огляду на те, що *jus ad bellum* накладає загальну заборону на застосування сили між державами, будь-який такий випадок можна розглядати як вияв воєнних намірів та створення ситуації міжнародного збройного конфлікту, що повинна регулюватися МГП. На противагу цьому, на своїй власній території держави повинні мати можливість застосовувати силу проти груп або окремих осіб з метою забезпечення правопорядку, а застосування сили такими групами чи окремими особами одне проти одного чи проти державних органів загалом залишається питанням національного кримінального права. Як наслідок, поріг насильства, необхідний для виникнення неміжнародного збройного конфлікту, і, отже, застосовності МГП, значно вищий, ніж для міжнародного збройного конфлікту. Ще однією важливою причиною збереження відмінності між міжнародним та неміжнародним збройним конфліктом є позиція багатьох держав, що прирівнювання двох видів збройних конфліктів може сприйматися як надання збройним опозиційним групам міжнародного статусу і, отже, підірвати державний суверенітет та заохочувати повстання.

Важливо зазначити, що, як правові концепції, категорії міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту абсолютно доповнюють одна одну, оскільки охоплюють усі можливі ситуації, що призводять до застосування МГП. З юридичного погляду жодного іншого виду збройного конфлікту не існує. Як буде показано, це не перешкоджає існуванню

63 ЖК I-IV, Спільна ст. 3.

64 Для історичного огляду подій, що призвели до прийняття Спільної статті 3, див. ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 2nd ed., ICRC/Cambridge University Press, 2016.

двох видів збройних конфліктів одночасно або ситуації, коли відбувається перехід від одного виду збройного конфлікту до іншого.

III. МІЖНАРОДНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ

1. Договірне право

Класична форма збройного конфлікту має міжнародний характер і може відбуватись між двома або більше державами. Сьогодні МГП, що регулює ситуації міжнародного збройного конфлікту, кодифіковано насамперед у Гаазькому положенні 1907 року, чотирьох Женевських конвенціях 1949 року та Додатковому протоколі I. Договірне право доповнено багатою базою звичаєвого МГП.

Спільна стаття 2 передбачає:

«на додаток до положень, які застосовуються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни»⁶⁵; «(...) та до всіх випадків часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не зустрічає жодного збройного опору».⁶⁶

Для держав, які ратифікували Додатковий протокол I, ситуації, згадані у спільній статті 2, також охоплюють:

«збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй».⁶⁷

Отже, виникнення міжнародного збройного конфлікту суттєво залежить від двох елементів, а саме: правового статусу сторін конфлікту та характеру протистояння між ними.

65 ЖК I–IV, Спільна ст. 2(1).

66 ЖК I–IV, Спільна ст. 2(2).

67 ДП I, Ст. 1(4).

ICRC

Бомбардування в районі дельти Меконга, В'єтнам, 1974 р.

2. Правовий статус сторін, що воюють

Міжнародний характер збройного конфлікту обумовлюється тим, що він відбувається між Високими Договірними Сторонами Женевських конвенцій 1949 року, якими можуть бути лише держави.⁶⁸ Держави-учасниці Додаткового протоколу I також погодились визнати певні типи національно-визвольних рухів «сторонами» міжнародного збройного конфлікту, хоча на час конфлікту вони не кваліфікуються як суверенні держави за міжнародним правом.⁶⁹ Збройні зіткнення між сторонами, які не є ні державами, ні національно-визвольними рухами, не можуть розглядатися як міжнародні збройні конфлікти, але вони є або неміжнародними збройними конфліктами, або іншими ситуаціями насильства.

68 Женевські конвенції 1949 р. були загально ратифіковані, а саме 196 державами (лютий 2016 р.).

69 Див., наприклад, ДП I, Ст. 96(3), що надає таким рухам можливість – за допомогою односторонньої заяви, адресованої депозитарію – взяти на себе зобов'язання застосовувати Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I. На момент написання цього підручника така можливість була використана лише один раз, а саме Фронтом «Полісарію» у червні 2015 року. Див. *Protocole additionnel aux Conventions de Genève du 12 août 1949 relatif à la protection des victimes des conflits armés internationaux (Protocole I), Listes des réserves et déclarations, Autorité ayant fait la déclaration de l'article 96, paragraphe 3*, webpage, Swiss Federal Department of Foreign Affairs. Доступ за посиланням: <https://www.eda.admin.ch/eda/fr/dfae/politique-exterieure/droit-international-public/traites-internationaux/depositaire/protection-des-victimes-de-la-guerre/protocole-additionnel-aux-conventions-degen%C3%A8ve-du-12-ao%C3%BBt-1949-relatif-a-la-protection-des-victimes-des-conflits-armes-internationaux-%28protocole-i%29.html>

3. Природа конфронтації: «війна», «збройний конфлікт» та «окупація»

Міжнародні збройні конфлікти – воєнні протистояння між двома або більше державами. Традиційно держави висловлювали свій воєнний намір (*animus belligerendi*) через офіційні оголошення війни, які, *ipso facto*, встановлювали політичний стан війни і ставали причиною застосування права війни (*jus in bello*) між ними, навіть за відсутності відкритих бойових дій. Власне кажучи, традиційне право війни ширше, ніж МГП, тому що воно містить не лише гуманітарні правила, але і, фактично, всі норми, які регулюють відносини між державами, що воюють. Воно також містить положення про дипломатичні, економічні та договірні відносини, а також про правове положення нейтральних держав. Водночас, традиційне право війни є більш вузьким, ніж МГП, оскільки воно застосовується лише під час офіційного стану війни між державами, тоді як МГП встановлює мінімальні стандарти гуманності, які застосовуються в будь-якому збройному конфлікті, незалежно від наявності політичного стану війни.

Протягом двадцятого століття офіційні оголошення війни ставали все менш поширеними, а політична концепція «війни» переважно замінилась фактичною концепцією «збройного конфлікту». Сьогодні вважається, що міжнародний збройний конфлікт виникає з того моменту, коли держава використовує збройні сили проти іншої держави, незалежно від причин чи інтенсивності протистояння, і незалежно від того, чи офіційно оголошено чи визнано політичний стан війни. Хоча це зрідка згадується в прецедентній практиці або науковій літературі, існування воєнного наміру залишається потенційною передумовою існування міжнародного збройного конфлікту. Це означає, що застосовність МГП не може бути обумовлена лише помилковим або випадковим заподіянням шкоди або насильством з боку осіб, які діють без схвалення або мовчазної згоди держави, яку вони представляють. Такі дії можуть спричинити правові наслідки щодо відповідальності держави, (для прикладу – обов'язок виплатити репарацію), але не призведуть до збройного конфлікту за відсутності воєнного наміру. Проте, якщо такий намір присутній, навіть незначні випадки збройного насильства, такі як окремі прикордонні інциденти, захоплення одного ув'язненого або поранення чи вбивство хоча б однієї людини, можуть бути достатніми для застосування МГП, яке регулює міжнародні збройні конфлікти.⁷⁰

70 ICRC, Opinion Paper *op. cit.* (note 62); ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., 2016, *op. cit.* (note 64), Art. 2; Див. також ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a "Dule"*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Appeals Chamber, 2 October 1995, Case No. IT-94-1-AR72, para 70.

Щодо цього необхідно вказати на низку застережень. У конкретному випадку національно-визвольних рухів необхідний поріг насильства може більше відповідати ситуації міжнародного збройного конфлікту залежно від того, чи фактичні обставини більше схожі на відносини між суверенними державами або між державним органом та недержавною збройною групою. Крім того, у двох випадках міжнародний збройний конфлікт може також виникати за відсутності відкритих бойових дій. По-перше, застосовність МГП все ще може бути обумовлена офіційним оголошенням війни. По-друге, МГП автоматично застосовується, коли територія однієї держави повністю або частково окуповується іншою державою без явної згоди цієї держави, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного опору.

У підсумку, за відсутності офіційного оголошення війни, воєнний намір впливає з фактичних обставин, а не з офіційного визнання політичного стану війни. Існування міжнародного збройного конфлікту визнається, передусім, тим, що насправді відбувається.⁷¹ Як наслідок, ситуація може бути міжнародним збройним конфліктом і призвести до застосування МГП, навіть якщо одна із держав, що воює, не визнає уряд супротивної сторони⁷² або взагалі заперечує існування стану війни.⁷³

4. Часові та територіальні межі міжнародних збройних конфліктів

(а) Часові межі міжнародних збройних конфліктів

Застосовність МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти, починається з оголошення війни або, за його відсутності, з фактичного застосування збройної сили, що виражає воєнний намір. Також застосування МГП може розпочинатись із того факту, що одна держава вторгається в іншу з метою окупації всієї або частини її території, навіть якщо таке вторгнення відбувається без збройного опору.

Міжнародний збройний конфлікт закінчується мирним договором чи еквівалентною угодою або односторонньою декларацією, чи іншим одностороннім актом, що виражає подальшу відсутність воєнного наміру, таким як капітуляція, декларація про безумовне, постійне та повне виведення збройних сил зі спірної території. Сьогодні міжнародні зброй-

71 ICTY, *The Prosecutor v. Fatmir Limaj et al.*, Trial Chamber II (Judgment), 30 November 2005, Case No. IT-03-66-T, para 89; ICTY, *The Prosecutor v. Ljube Bošković and Johan Tarčulovski*, Trial Chamber II (Judgment), 10 July 2008, Case No. IT-04-82-T, para 176; ICTR, *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Trial Chamber I (Judgment), Case No. ICTR-96-4-T, 2 September 1998, para 603.

72 ЖК III, Ст. 4(A)(3).

73 ЖК I-IV, Спільна ст. 2.

ні конфлікти рідко закінчуються укладенням офіційної мирної угоди; вони частіше завершуються повільним та поступовим зменшенням інтенсивності, нестабільними угодами про припинення вогню та/або втручанням миротворців.

Зрештою, припинення збройного конфлікту, як і його початок, повинні визначатися на підставі фактичних та об'єктивних критеріїв. В такому разі припинення бойових дій, припинення вогню або перемир'я та навіть мирна угода не обов'язково означають завершення міжнародного збройного конфлікту; ймовірніше, якщо їх розглядати у поєднанні з іншими елементами, такі чинники вказують на намір сторін, що воюють, привести збройний конфлікт до повного завершення. Вирішальним критерієм завжди є те, що збройне протистояння між сторонами, що воюють, припинено на тривалий час в умовах, які можна раціонально тлумачити як загальне припинення воєнних дій.

Часові межі міжнародного збройного конфлікту слід відрізнити від часу застосування положень МГП, пов'язаних із цими конфліктами. Насправді, той факт, що конфлікт закінчився, не виключає, що окремі положення МГП продовжують застосовуватися навіть після завершення конфлікту. Наприклад, особи, позбавлені волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, залишаються під захистом МГП, доки вони не будуть звільнені та повернуті на батьківщину, або їхнє становище іншим чином не буде врегульовано,⁷⁴ а колишні воюючі сторони, також залишаються зв'язаними зобов'язаннями в контексті відновлення сімейних зв'язків,⁷⁵ ведення обліку померлих і безвісті зниклих, а також зобов'язані вирішувати аналогічні гуманітарні питання.⁷⁶ Як заявляє МКТЮ, «міжнародне гуманітарне право застосовується з моменту початку таких збройних конфліктів і продовжує застосовуватися після припинення бойових дій до досягнення миру (...) До цього моменту міжнародне гуманітарне право продовжує застосовуватися на всій території воюючих держав (...) незалежно від того, чи ведуться фактичні бойові дії»⁷⁷.

(б) Територіальні межі міжнародних збройних конфліктів

З погляду територіальних меж тлумачення МКТЮ не означає, що МГП не може застосовуватися за межами території сторін, що воюють. Воно лише має на меті уточнити, що застосовність МГП не може обмежуватися лише тими районами держав, які воюють, де фактично ведуться

74 ЖК III, Ст. 5; ЖК IV, Ст. 6 (4). Див. також Главу 5, Розділи II.2.в. та III.1.б.

75 Див. Главу 6.I.2.б.

76 Див. Главу 4, Розділи VI та VII.6.

77 ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, *op. cit.* (note 70), para 70.

бойові дії, а поширюється на будь-яке діяння, що має зв'язок з конфліктом (тобто здійснюється з причин, пов'язаних з конфліктом). Дійсно, вже за традиційним правом війни відносини між державами, що воюють, регулюються цим правом у всіх випадках, коли вони вступають у відносини, хоча право нейтралітету може перешкоджати їм вступати в бойові дії за межами їх відповідних територій, у міжнародному повітряному просторі або у відкритому морі.

Дізнатися більше (Міжнародні збройні конфлікти)⁷⁸

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 2: International humanitarian law as a branch of public international law, pp. 126–127. Доступно також російською мовою: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. *Правовая защита во время войны*. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 2: Международное гуманитарное право – отрасль публичного международного права, с. 93–96).
- Tristan Ferraro, “IHL applicability to international organisations involved in peace operations,” in *Proceedings of the 12th Bruges Colloquium – International Organisations’ Involvement in Peace Operations: Applicable Legal Framework and the Issue of Responsibility*, 20–21 October 2011, Collegium No. 42, Autumn 2012, College of Europe/ICRC, pp. 15–22.
- “Scope of application of the law in armed conflict,” IRRIC, Vol. 96, No. 893, Spring 2014. Доступно також російською мовою: Сфера применения права во время вооруженных конфликтов // МЖКК. 2014. Избранные статьи из № 893.
- ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 2nd ed., ICRC/Cambridge University Press, 2016, 1344 pp.

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 158, Сполучені Штати, *Сполучені Штати проти Нор’єги*, Б. Місце затримання, п. II. А (російською мовою Справа 134).
- Справа № 211, МКТЮ, *Прокурор проти Тадіча*, Док. А, пункти 67-70 та Док. Б, пункт 562 (російською мовою Справа 180).

⁷⁸ Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

IV. ВОЄННА ОКУПАЦІЯ

1. Договірне право

МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти, також застосовується «до всіх випадків часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не зустрічає жодного збройного опору».⁷⁹ Фактично, воєнна окупація виникає, коли одна держава вторгається в іншу державу і встановлює військовий контроль над частиною її території або всією територією. Відповідно, Стаття 42 Гаазького положення передбачає: «Територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції».

Крім того, для держав, які є сторонами Додаткового протоколу I, Стаття 1(4) Протоколу передбачає, що МГП, яке регулює міжнародні збройні конфлікти, також застосовується до ситуацій, коли окупована територія не належить «Високій Договірній Стороні» (тобто державі), а є територією народу, який бореться з іноземною окупацією у здійсненні свого права на самовизначення.

2. Передумова «ефективного контролю»

Чи є територія окупованою за визначенням МГП – це питання факту і, насправді, залежить від того, чи встановила держава, що здійснює окупацію, ефективний контроль над відповідною територією. Існування окупації залежить від фактичної здатності держави брати на себе *de facto* урядові функції держави, що окупує, передусім, для забезпечення громадської безпеки та правопорядку, а не від її бажання та готовності це робити. Тому, якщо держава, що встановлює окупаційний режим, фактично не втрачає військового контролю над територією, про яку йдеться, вона не може уникнути своїх зобов'язань за МГП, просто вирішивши не здійснювати ефективний контроль.⁸⁰

Ефективний контроль не обов'язково повинен здійснюватися безпосередньо через збройні сили держави, що встановлює окупаційний режим. Воєнна окупація може також встановлюватись, коли іноземна держава здійснює загальний контроль над місцевими органами влади, які, у свою чергу, здійснюють свої прямі державні функції як *de facto*

79 ЖК I–IV, Спільна ст. 2(2).

80 Див. також ICRC, *Expert Meeting: Occupation and Other Forms of Administration of Foreign Territory*, report prepared and edited by Tristan Ferraro, ICRC, Geneva, March 2012, p. 19.

представники держави від імені держави, що встановлює окупаційний режим.⁸¹ У такий спосіб держави не можуть ухилитися від зобов'язань за правом окупації через використання посередників.

Стаття 42 Гаазького положення чітко визначає, що територія вважається окупованою лише в тому обсязі, в якому фактично було встановлено ефективний контроль, та в якому він може здійснюватися. Тому, на практиці визначення територіальних меж окупованої території може бути надзвичайно складним завданням, особливо у разі часткової окупації або коли ситуація на місцях може швидко змінюватися. У будь-якому разі, правові наслідки воєнної окупації залежать не від мінімальної тривалості або мінімального географічного поширення окупації, а просто від фактичного існування ефективного контролю над територією. Мешканці окупованої території колективно розглядаються як такі, що потрапили «в руки» держави, що встановлює окупаційний режим і, отже, мають право на повний захист Четвертої Женевської конвенції відразу після встановлення ефективного контролю.

3. Фаза вторгнення

Хоча з тексту Статті 42 Гаазького положення зрозуміло, що територія не може розглядатися як окупована під час вторгнення, яке передує встановленню ефективного контролю, неочевидним є якою мірою застосовується Четверта Женевська конвенція на цьому етапі. Відповідно до так званої «теорії Пікте», Гаазьке положення ґрунтується на конкретно територіальному понятті окупації, тоді як Четверта Женевська конвенція поширює свій захист на всіх осіб, «які в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у випадку конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами якої вони не є»⁸². З огляду на зосередженість Конвенції на захисті окремих осіб деякі положення, наведені у Чащині III Розділу III, повинні застосовуватися на окупованих територіях навіть під час фази вторгнення, відповідно до рівня контролю, що здійснюється, і з урахуванням того, що цивільне населення *de facto* перебуває під владою наступаючих сил супротивника.⁸³ Інші автори стверджують, що до встановлення ефективного територіального контролю, застосовуються лише ті положення Конвенції, які є «спільни-

81 Там само, с. 23. Див. також ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić a/k/a "Dule,"* Trial Chamber (Judgment), 7 May 1997, Case No. IT-94-1-T, para 584. Це було також підтверджено у справі ICTY, *The Prosecutor v. Tihomir Blaškić,* Trial Chamber (Judgment), 3 March 2000, Case No. IT-95-14-T, para 149, а також непрямо у ICJ, *Armed Activities on the Territory of the Congo (DRC v. Uganda),* Judgment, 19 December 2005, para 177.

82 ЖК IV, Ст. 4.

83 ICRC, *Expert Meeting, op. cit.* (note 80), pp. 24–26; ICTY, *Prosecutor v. Mladen Naletilić and Vinko Martinović,* Trial Chamber (Judgment), Case No. IT-98-34-T, 31 March 2003, para 218.

ми для територій сторін конфлікту та для окупованих територій»⁸⁴, у такий спосіб, забезпечуючи більш обмежений захист населення територій, що піддаються вторгненню. Незалежно від того, який підхід в кінцевому підсумку буде переважати, слід пам'ятати, що застосовні договірні положення завжди доповнюються загальнообов'язковим звичаєвим правом, таким як основні гарантії, відображені у спільній статті 3 та в Статті 75 Додаткового протоколу I.

4. Припинення окупації

Хоча деякі території, як-от окупована палестинська територія, окуповані вже десятиліттями, роль держави-окупанта як *de facto* влади залишається за визначенням тимчасовою. Проте, визначення припинення воєнної окупації справедливо описувалося як «складне завдання», що пов'язане з політичними та правовими питаннями неабиякого рівня складності.⁸⁵ Загалом, існує три основних можливих способи припинення окупації: (а) припинення або втрата ефективного контролю; (б) дійсна згода на іноземну військову присутність; або (в) політичне врегулювання.

(а) Припинення або втрата ефективного контролю

Звичайно, найбільш очевидним способом завершення воєнної окупації є повне й добровільне виведення окупаційних сил та відновлення ефективного контролю з боку місцевих органів влади. Або інакше: зміщена держава територіальної юрисдикції може намагатися повернути собі контроль над територіями, що перебувають під окупацією супротивника, через відновлення бойових дій. Женевські конвенції 1949 року також передбачають можливість ведення бойових дій проти держави-окупанта на окупованій території, зокрема силами збройних рухів опору.⁸⁶ Той факт, що державі-окупанту чиниться опір через відновлення бойових дій чи збройного повстання, не обов'язково водночас скасовує стан окупації. Доки держава-окупант зберігає за собою здатність щодо повернення військового контролю над територією в будь-який момент, навіть бойові дії, що мають значну інтенсивність або тимчасові обмеження її територіального контролю, не припиняють її статусу та зобов'язань як окупанта згідно з МГП.⁸⁷

84 Тобто лише ЖК IV, Частина III, Розділ I (Статті 27–34).

85 ICRC, *Occupation and Other Forms of Administration*, *op. cit.* (note 80), p. 27.

86 Див. ЖК III, Ст. 4(A)(2) (організовані групи опору, що діють на окупованій території) та ЖК IV, Ст. 5(2) та 68 (ворожі дії на окупованій території).

87 Така думка була прийнята Військовим трибуналом США в Нюрнберзі після Другої світової війни. Див. "Trial of Wilhelm List and others, United States Military Tribunal, Nuremberg, 8th July, 1947, to 19th February, 1948 (The Hostages Trial)," in *Law Reports of Trials of War Criminals*, selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission, Vol. VIII, His Majesty's Stationery Office, London, 1949, p. 56. Доступ за посиланням: http://www.loc.gov/tr/frd/Military_Law/pdf/Law-Reports_Vol-8.pdf

Коли державу-окупанта позбавляють здатності здійснювати свою військову владу на будь-який проміжок часу, відповідні території більше не можуть вважатися окупованими, а гуманітарні зобов'язання колишньої держави-окупанта щодо їх населення обмежуються зобов'язаннями, які має будь-яка інша сторона конфлікту. До прикладів воєнної окупації, що була припинена за допомогою добровільного або примусового виведення військ, можна віднести країни, окуповані Німеччиною та Японією під час Другої світової війни. Більш суперечливою ситуацією є вихід ізраїльських військ із сектора Гази у вересні 2005 року. Хоча Ізраїль більше не має постійної військової присутності в секторі Гази, продовжується дискусія щодо того, чи призводять і, якщо так, то, якою мірою спорадичні військові вторгнення ізраїльських військ в сектор Гази в поєднанні із встановленням морських блокад, закриттям кордону та контролем повітряного простору до того, що продовжують діяти його зобов'язання як держави-окупанта за МГП.⁸⁸

МКЧХ стверджував, що за деяких конкретних та виняткових обставин, держава-окупант залишає за собою певні зобов'язання за правом окупації, незважаючи на фізичне виведення своїх збройних сил з окупованої території. Зокрема, коли держава-окупант зберігає в межах такої території ключові елементи влади або здійснює інші важливі урядові функції, право окупації повинно надалі застосовуватися в межах відповідних територіальних та функціональних кордонів.

(б) Дійсна згода на іноземну військову присутність

Ситуації воєнної окупації також можуть припинитися, якщо держава, що має територіальну юрисдикцію, погоджується на постійну присутність іноземних збройних сил. Така згода, зазвичай – але необов'язково – надається в поєднанні з повним або частковим передаванням повноважень колишньої держави-окупанта місцевим органам влади. Очевидно, що для того, щоб мати законну силу, така згода повинна бути дійсною і не може ґрунтуватися на примусовій угоді між державою-окупантом та місцевою владою, котра *de facto* залишиться під контролем держави-окупанта.

Щоб уникнути потенційного зловживання такими угодами, Четверта Женевська конвенція передбачає, що мешканці окупованих територій «у жодному випадку та жодним чином не будуть позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, які стосуються керівних установ чи управління такою територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між владою окупованої тери-

⁸⁸ Див. також ICRC, *Occupation and Other Forms of Administration*, *op. cit.* (note 80), pp. 47–48.

торії та владою держави-окупанта, або у зв'язку з анексією державою-окупантом всієї або частини окупованої території».⁸⁹

Випадки воєнної окупації, що закінчилися через передавання повноважень місцевому уряду без повного виведення колишніх окупаційних сил, відбулись у Федеративній Республіці Німеччині (5 травня 1955 р.) та Японії (28 квітня 1952 р.) після Другої світової війни та в Іраку після 30 червня 2004 р.⁹⁰

(в) Політичне врегулювання територіального статусу

Нарешті, ситуація воєнної окупації може припинитись без виведення окупаційних сил за допомогою політичного врегулювання, що передбачає анексію державою-окупантом усієї або частини окупованої території або, в іншому випадку, створення незалежної держави на такій території. Знову ж таки, для того, щоб мати юридичну силу, таке політичне врегулювання повинно ґрунтуватись на міжнародній угоді, що виявляє дійсну згоду держави територіальної юрисдикції щодо майбутнього правового статусу відповідної території. Загалом, необхідна згода може бути замінена рішенням Міжнародного Суду ООН, якщо залучені держави визнають юрисдикцію Суду. За відсутності згоди держави територіальної юрисдикції, можна припустити, що окупована територія могла б отримати політичну незалежність за військової підтримки держави-окупанта в поєднанні з широким визнанням міжнародною спільнотою її як суверенної держави. Однак, односторонні анексії державами-окупантами можуть бути визнані законними в контексті її національного законодавства, але це не впливає на правовий статус окупованих територій згідно з міжнародним правом. Зокрема, Рада Безпеки ООН підтвердила статус Західного берега, Східного Єрусалиму та сирійських Голанських висот як окупованих територій (1980 р.).⁹¹

5. Мультинаціональне управління територіями

Останнім часом спостерігаються нові форми мультинаціонального управління територіями, як приклад: створення тимчасових адміністрацій Організації Об'єднаних Націй в Східному Тиморі (Тимчасова адміністрація Організації Об'єднаних Націй у Східному Тиморі або ТАООНСТ, 1999-2002 роки) та Косово⁹² (Місія Організації Об'єднаних Націй у справах тимчасової адміністрації в Косово/Сили для Косова, або МООНК/СДК, починаючи з 1999 року). Це порушує питання про

89 ЖК IV, Ст. 47.

90 Інформацію про відмінності між Німеччиною, Японією та Іраком див., наприклад, ICRC, *Occupation and Other Forms of Administration*, *op. cit.* (note 80), pp. 46–47 і далі.

91 Резолюція 478 Ради Безпеки ООН від 20 серпня 1980 року.

92 Резолюція 1244 Ради Безпеки ООН від 10 червня 1999 року.

те, наскільки такі утворення можуть призвести до випадків встановлення ситуації воєнної окупації за МГП, а також, чи правові та політичні межі, в яких відбувається таке розміщення, повинні формуватися за допомогою елементів права окупації.

Ані ТАООНСТ, ані МООНК/СДК не відповідають точно традиційній концепції воєнної окупації, особливо з огляду на те, що обидві місії були встановлені за згодою Індонезії та Федеративної Республіки Югославії відповідно. З огляду на те, що згода Белграда на базування МООНК/СДК була отримана лише після нещадної кампанії авіаційних бомбардувань, щонайменше сумнівно, чи може така подальша згода югославського уряду вважатися дійсною. Проте, навіть примусова згода може бути дійсною, якщо такий примус легітимізується резолюцією Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН, що, цілком можливо, трапилось під час війни у Косово. Крім того, міжнародна спільнота навряд чи почне дозволяти розміщення мультинаціональних сил, що передбачає вторгнення та воєнну окупацію території без згоди держави, що має територіальну юрисдикцію. Отже, сьогодні сценарій застосування права окупації до мультинаціонального базування за мандатом ООН залишається досить гіпотетичним.

Однак, незважаючи на формальне незастосування права окупації, очевидно, що як ТАООНСТ, так і МООНК/СДК взяли на себе повний обсяг *de facto* урядових функцій, практично повністю відсторонивши місцеву владу; окрім того, обидві місії також здійснювали ефективний військовий контроль на підпорядкованих територіях. За відсутності міжнародно-правової бази, спеціально розробленої для таких ситуацій, МГП, що регулює воєнну окупацію, може запропонувати корисні пропозиції та керівні вказівки для визначення політики щодо таких питань, як забезпечення громадської безпеки та правопорядку, забезпечення основного захисту осіб та майна, а також відповідальності за кримінальне судочинство, інтернування та інших питань державного управління. У такий спосіб, поки не буде створено більш повної правової та політичної бази для мультинаціонального територіального управління, право окупації повинно і, безумовно, буде залишатись важливою основою для здійснення основних мандатів ООН у контексті конкретної політики та нормативно-правових актів.⁹³

93 Для обговорення актуальності закону про окупацію для території, на якій здійснює адміністрування ООН, див. ICRC, *Occupation and Other Forms of Administration*, *op. cit.* (note 80), с. 78–87 та 96–104 (Appendix 2).

Дізнатися більше (Воєнна окупація)⁹⁴

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 8: The protection of civilians, pp. 231–248. Доступно також російською мовою: Сассоли, Марко и Бу-вье, Антуан. *Правовая защита во время войны*. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 8: Защита гражданских лиц, с. 199–228.
- Tristan Ferraro, “Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law,” *IRRC*, Vol. 94, No. 885, Spring 2012, pp. 133–163. Див. особливо pp. 139 ff. про поняття “ефективний контроль”.
- “Occupation,” *IRRC*, Vol. 94, No. 885, Spring 2012.
- ICRC, *Expert Meeting: Occupation and Other Forms of Administration of Foreign Territory*, report prepared and edited by Tristan Ferraro, ICRC, Geneva, March 2012, 147 pp.
- ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., ICRC/ Cambridge University Press, 2016, Article 2.

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 190, Ірак, Припинення окупації (російською мовою Справа 161).
- Справа № 236, МС ООН, Демократична Республіка Конго/Уганда, Збройні заходи на території Конго, пункти 173-178.
- Справа № 291, Грузія/Росія, Незалежна міжнародна місія з встановлення фактів щодо конфлікту в Південній Осетії, пункти 19-23.

V. НЕМІЖНАРОДНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ

Переважна більшість сучасних збройних конфліктів ведуться не між державами, а між державами та організованими збройними групами або між цими групами, а тому носять неміжнародний характер. Договірне МГП, що регулює неміжнародні збройні конфлікти, викладене, передусім, в спільній статті 3 та Додатковому протоколі II. Низка договорів про регулювання, заборону або обмеження деяких видів зброї також застосовуються в неміжнародних збройних конфліктах. Насамкінець, що є не менш важливим, через відносну небагаточисельність норм договірного МГП звичаєве право має велике значення для регулювання неміжнародних збройних

94 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

T. A. Voeten/ICRC

Ганта, Ліберія, на кордоні з Гвінеєю, 2003 р. Солдати урядових збройних сил/ополчень.

конфліктів. Договірне право розрізняє міжнародні збройні конфлікти в контексті спільної статті 3 та міжнародні збройні конфлікти, що підпадають під визначення, передбачене Статтею 1 Додаткового протоколу II.

1. Спільна стаття 3 Женевських конвенцій 1949 року

Під час переговорів, які передували прийняттю Женевських конвенцій 1949 року, було внесено пропозицію поширити застосування Конвенцій у повному обсязі на міжнародні збройні конфлікти.⁹⁵ Незабаром стало зрозуміло, що держави можуть погодитись повною мірою застосувати всі чотири Конвенції до міжнародних збройних конфліктів лише завдяки дуже вузькому визначенню міжнародного збройного конфлікту, яке навряд чи буде реалізоване на практиці.⁹⁶ Як наслідок, застосування МГП до міжнародних збройних конфліктів, ймовірно, могло б залишитись лише винятком, а не стати правилом. Тому, в підсумку було вирішено обмежити положення, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, а не випадки міжнародних збройних конфліктів, до яких застосовується МГП.⁹⁷ Тому, спільна

95 *Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949*, Vol. II-B, pp. 120–129 and 325–339. See also ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., 2016, *op. cit.* (note 64), Art. 3.

96 Див. *Final Record*, *op. cit.* (note 95), pp. 120–129 (summarized in ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., 2016, *op. cit.* (note 64), Art. 3).

97 ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., 2016, *op. cit.* (note 64), Art. 3.

стаття 3 просто визначає низку ключових обов'язків та заборон, що забезпечують мінімальний захист для всіх осіб, які не беруть або перестали брати активну участь у бойових діях. Однак, ця «Конвенція в мініатюрі»⁹⁸ повинна застосовуватися кожною стороною «як мінімум» у будь-якому «збройному конфлікті, неміжнародного характеру».⁹⁹ Спільна стаття 3 передбачає:

«У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, який виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

1. З особами, які не беруть активної участі у бойових діях, включаючи осіб зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто вибули зі строю (*hors de combat*) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведатися гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового стану чи будь-яких інших подібних критеріїв. Із цією метою забороняються й завжди та всюди залишатимуться забороненими такі діяння стосовно зазначених вище осіб:
 - а) посягання на життя й особисту недоторканість, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстокого поводження й тортур;
 - б) захоплення заручників;
 - в) посягання на людську гідність, зокрема образливе та таке, що принижує гідність, поводження;
 - г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, що був створений належним чином з наданням судових гарантій, визнаних цивілізованими народами як необхідні.

2. Підбирати та надавати допомогу пораненим і хворим.

Безстороння гуманітарна організація, така як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту.

Крім того, сторони конфлікту повинні за допомогою укладення спеціальних угод докладати зусиль з метою введення в дію всіх або частини інших положень цієї Конвенції.

98 Заява радянського делегата на Конференції. Див. *Final Record, op. cit.* (note 95), р. 8326.

99 ЖК I–IV, Спільна ст. 3(1).

Застосування попередніх положень не впливає на правовий статус сторін конфлікту».

Учасником неміжнародного збройного конфлікту в розумінні спільної статті 3 не обов'язково повинен бути уряд, оскільки конфлікт може також відбуватися між організованими збройними групами, що є особливо поширеним у регіонах слабого управління, так званих «неспроможних держав». Щоб недержавна збройна група вважалася «стороною» конфлікту, спільна стаття 3 не вимагає ані жодного визнання протилежною стороною воєнних дій, ані народної підтримки, територіального контролю чи політичної мотивації. Проте, як буде показано далі, концепція «сторони в збройному конфлікті» передбачає мінімальний рівень організації, без якої координовані військові операції та колективне дотримання МГП будуть неможливі. Крім того, для того, щоб кваліфікуватися як «збройний конфлікт», неміжнародні конфронтації повинні завжди пов'язуватись з насильством, яке досягає певного порогу інтенсивності.

2. Стаття 1 Додаткового протоколу II

Додатковий протокол II, що був прийнятий у 1977 році, розширює сферу застосування та доповнює спільну статтю 3. Протокол не змінює умов застосування спільної статті 3, але чітко визначає свою сферу застосування більш обмежено, а тому його формулювання не можуть вважатися загальним визначенням неміжнародного збройного конфлікту. Стаття 1 Протоколу передбачає:

- «1. Цей Протокол (...) застосовується до всіх збройних конфліктів [неміжнародного характеру], які відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами та опозиційними організованими збройними групами, або іншими організованими збройними групами які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу вести безперервні й погоджені військові операції та застосовувати цей Протокол.
2. Цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами».

Отже, на відміну від спільної статті 3, Додатковий протокол II застосовується лише до збройних конфліктів, в яких бере участь держава-учас-

ниця договору як сторона конфлікту, та які відбуваються на території цієї держави. Крім того, частина території держави повинна перебувати під ефективним контролем опозиційних сил, наближаючи їх роль до *de facto* влади з безпосередніми зобов'язаннями не лише перед супротивною стороною, а й перед мешканцями території, що знаходиться під їх контролем. Високий поріг застосування цього Протоколу свідчить про стійке небажання урядів поширювати міжнародне регулювання на внутрішні збройні конфлікти, якщо тільки вони не розвиваються до ситуацій, що у багатьох відношеннях стають аналогічними до міжнародних збройних конфліктів.

З огляду на наші цілі, вирішальними перевагами Статті 1 Додаткового протоколу II є, по-перше, об'єктивний поріг фактичних критеріїв, за яких вже не можна заперечувати існування неміжнародного збройного конфлікту, і, по-друге, той факт, що «випадки порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, такі як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру» не є збройними конфліктами.¹⁰⁰

3. Поріг організації

Без мінімального рівня організації неможливо здійснювати скоординовані військові операції та забезпечити колективне дотримання МГП. Тому, мінімальна організація завжди вважалася визначальним елементом збройних сил або організованих збройних груп, що беруть участь у збройному конфлікті, на відміну від учасників безпорядків та інших форм неорганізованого масового насильства.¹⁰¹ Хоча презюмується, що державні збройні сили відповідають цьому критерію, рівень організації недержавних збройних груп на практиці оцінювався на основі низки визначальних чинників, які містять такі елементи: «наявність структури командування, дисциплінарних правил та механізмів; наявність штабу; контроль групи над певною територією; здатність групи отримувати доступ до зброї, іншої військової техніки; здатність набирати нових членів та проводити військову підготовку; здатність групи планувати, координувати та проводити військові операції, зокрема переміщення військ та логістику; здатність групи визначати єдину військову стратегію та застосовувати військову тактику; наявність узгодженої єдиної позиції та здатність вести переговори й укласти угоди, такі як про припинення вогню або мирні угоди»¹⁰².

100 Див. також Римський статут, Ст. 8(2)(г) та (д).

101 Для отримання посилань на елемент організації в договірному МГП, що регулює як міжнародні, так і неміжнародні збройні конфлікти, див., зокрема, ЖК III, Ст. 4(A)(2) («організовані рухи опору»), ДП I, Ст. 43(1) («всі організовані збройні сили, групи та підрозділи»), а також ДП II, Ст. 1(1) («інші організовані збройні групи»).

102 ICTY, *The Prosecutor v. Ramush Haradinaj et al.*, Trial Chamber I (Judgment), Case No. IT-04-84-T, 3 April 2008, para 60. Див. також ICRC, Opinion Paper, *op. cit.* (note 62), p. 3.

4. Поріг інтенсивності

У відносинах між державами загальна заборона погрози силою чи її застосування встановлена Статутом ООН, означає, що фактично будь-яке застосування сили між державами є міжнародним збройним конфліктом. На противагу цьому, внутрішнє застосування сили державними органами влади проти приватних осіб або застосування сили між такими приватними особами, зазвичай, залишається питанням правоохоронної діяльності, яке регулюється загалом правом прав людини та національним кримінальним законодавством. Для того, щоб таке неміжнародне протистояння було розглянуто як збройний конфлікт, воно повинно чітко відрізнитись від внутрішніх порушень порядку та напруженості, таких як безпорядки, окремі та спорадичні акти насильства та інші подібні акти. Окрім достатнього рівня військової організації кожної зі сторін конфлікту, також необхідно, щоб протистояння досягло порогу інтенсивності, коли його неможливо нейтралізувати за допомогою звичайної діяльності поліції, а вимагається втручання збройних сил.¹⁰³ Відповідно, для визначення існування неміжнародного збройного конфлікту МКТЮ вимагає доказів «тривалого збройного насильства» між державою та організованими збройними групами або винятково між такими групами,¹⁰⁴ – критерій, який на практиці тлумачиться як такий, що більше стосується інтенсивності збройного насильства, ніж його тривалості.¹⁰⁵ Визначальні чинники для оцінки «інтенсивності» охоплюють: «кількість, тривалість та інтенсивність окремих зіткнень; вид зброї та іншої військової техніки, що використовується; кількість та калібр боеприпасів, що використовуються; кількість осіб та тип військ, що беруть участь у бойових діях; кількість жертв; обсяг матеріальних руйнувань; і кількість цивільних осіб, які залишають території ведення бойових дій. Залученість до ситуації Ради Безпеки ООН також може бути підтвердженням інтенсивності конфлікту»¹⁰⁶.

У підсумку, з огляду на різноманітність ситуацій, в яких може відбуватися насильство неміжнародного характеру, їх класифікація як збройного конфлікту завжди буде залежати від ретельної оцінки конкретних обставин, а не від єдиного визначення, особливо на нижньому рівні шкали інтенсивності. Однак, існування неміжнародного збройного конфлікту завжди залишається питанням факту й не залежить від політичних міркувань залучених сторін. На практиці важливу роль можуть відіграти конфіденційні меморандуми МКЧХ, що нагадують сторонам

103 ICRC, Opinion Paper, *op. cit.* (note 62), p. 3.

104 ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, *op. cit.* (note 70), para 70.

105 ICTY, *The Prosecutor v. Ramush Haradinaj et al.*, *op. cit.* (note 102), para 49.

106 Там само.

про їхні зобов'язання за МГП, оскільки вони, зазвичай, також мають свої погляди щодо правової класифікації ситуації.¹⁰⁷ Однак, у спірних випадках юридично обов'язкова класифікація, зазвичай, повинна бути встановлена судом або квазісудовим механізмом, якому буде доручено вирішення цього питання з погляду міжнародного права.

5. Часові та територіальні межі неміжнародних збройних конфліктів

(а) Часові межі неміжнародних збройних конфліктів

З погляду часових меж неміжнародні збройні конфлікти починаються з того моменту, як збройне насильство між достатньо організованими сторонами досягає необхідного порогу інтенсивності. Хоча ці складові елементи забезпечують об'єктивні критерії для ідентифікації ситуації збройного конфлікту, у політичній реальності вони часто інтерпретуються досить вільно, особливо зі сторони відповідного уряду. Хоча в деяких контекстах держави відмовляються визнавати застосовність МГП, незважаючи на організоване збройне насильство, яке щороку стає причиною тисяч жертв, інші зіткнення легко відносять до правової парадигми «війни», хоча вони, здається, мають більше спільного з правоохоронними операціями, ніж із повномасштабним збройним конфліктом.

Щойно починається неміжнародний збройний конфлікт, МГП застосовується до «досягнення мирного врегулювання».¹⁰⁸ Тут також можливі різні форми врегулювання: від формальних мирних угод або декларацій про капітуляцію до повної військової поразки будь-якої зі сторін або поступового припинення збройного насильства до того моменту, коли мир і громадська безпека будуть належним чином відновлені. На практиці припинення неміжнародного збройного конфлікту вимагає не тільки закінчення активних бойових дій, але також і закінчення відповідних військових операцій воєнного характеру в умовах, коли ймовірність їх відновлення стане обґрунтовано неможливою.

(б) Територіальні межі неміжнародних збройних конфліктів

З погляду територіальних меж застосовність як спільної статті 3, так і Додаткового протоколу II обмежується збройними конфліктами, що відбуваються «на території» Високої Договірної Сторони; Протокол навіть вимагає, щоб держава територіальної юрисдикції була залучена як сторона в конфлікті. Ця вимога зумовлена тим, що обидва документи вводять обов'язкові правила не тільки для самих держав-учасниць, але

¹⁰⁷ Див. Главу 8.ІІІ.

¹⁰⁸ ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadić*, *op. cit.* (note 70), para 70.

і для недержавних збройних груп, які діють на їх території. Правочинність це зробити пов'язана з територіальним суверенітетом кожної держави-учасниці договору і обмежується ним. Отже, логічним є те, що обидва документи містять територіальний зв'язок між конфліктом та державою-учасницею.

Сьогодні територіальні межі застосування спільної статті 3 та Додаткового протоколу II більше не слугують їх первісній меті. По-перше, чотири Женевські конвенції 1949 року отримали універсальну ратифікацію, отже, сценарій, за яким неміжнародний збройний конфлікт відбувається цілком за межами території держави-учасниці договору, дуже мало ймовірний.¹⁰⁹ По-друге, навіть якщо такий збройний конфлікт відбудеться, він однаково буде регулюватися гуманітарними положеннями спільної статті 3, оскільки їх визнано звичаєвим правом, і вони є втіленням загального принципу права («елементарні міркування гуманності»), а тому – загальнообов'язковими, незалежного від договірних зобов'язань.¹¹⁰ По-третє, щоразу, коли під час неміжнародного збройного конфлікту трапляються екстериторіальні вторгнення за згоди сусідньої держави, такі вторгнення вважаються частиною первинно неміжнародного збройного конфлікту.¹¹¹ Якщо така згода відсутня, екстериторіальні операції можуть спровокувати міжнародний збройний конфлікт із державою територіальної юрисдикції. У зв'язку з цим відкритим залишається питання щодо того, чи у такий спосіб спровокований міжнародний збройний конфлікт співіснує з первинним неміжнародним збройним конфліктом, або ж він охоплює останній, принаймні тією мірою, якою він відбувається на іноземній території.

Якщо будь-яке концептуальне обмеження неміжнародного збройного конфлікту до територіальних меж однієї держави і було на думці у розробників спільної статті 3 та Додаткового протоколу II, воно, звичайно, залишилося невисловленим і, вочевидь, було заміщене сучасним правовим баченням та державною практикою. Незважаючи на те, що початкова мета цих положень полягала в регулюванні збройних конфліктів, що відбуваються в межах територіальних кордонів держави, термін «неміжнародний» збройний конфлікт сьогодні більше не може розглядатися як синонім «внутрішнього» збройного конфлікту.

109 ICRC, Opinion Paper, *op. cit.* (note 62), p. 3.

110 ICJ, *Nicaragua case*, *op. cit.* (note 27), para 218. Про загальні принципи права, див. також Главу I.II.3.

111 Див., наприклад, інтерпретацію уряду Сполучених Штатів конфлікту в Уганді як «громадянського конфлікту», хоча повстанська «Армія опору Господа (АОГ), терористична організація (...), що діє на півночі з баз на півдні Судану», в: US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices: Uganda*, 2001, доступ за посиланням: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2001/af/8409.htm>

Водночас, у ситуаціях неміжнародного збройного конфлікту МГП застосовується не тільки на територіях, де відбуваються активні бойові дії, а регулює, фактично, будь-яку дію чи операцію, здійснену з причин, пов'язаних із конфліктом (зв'язок із конфліктом), незалежно від територіального розташування. Це не означає, що військові дії проти супротивника можуть бути законними в будь-який час і в будь-якій точці світу («глобальне поле бою»). Радше для того, щоб бути законними, будь-які екстериторіальні військові дії повинні завжди відповідати не лише нормам та принципам МГП, але також і тим, що стосуються *ius ad bellum*, праву нейтралітету та будь-яким іншим відповідним нормам міжнародного права. Зрештою, неміжнародні збройні конфлікти характеризуються не за обмеженою чи необмеженою територіальною сферою, а за характером і якістю залучених сторін, а також фактичним здійсненням бойових дій та інших дій чи операцій, що мають зв'язок зі збройним конфліктом.

Дізнатися більше (Неміжнародні збройні конфлікти)¹¹²

- Marco Sassòli, Antoine Bouvier and Anne Quintin, *How Does Law Protect in War?*, ICRC, Geneva, 2011, Vol. I, Chapter 12: The law of non-international armed conflicts, pp. 327–350. Доступно також російською: Сассоли, Марко и Бувье, Антуан. Правовая защита во время войны. Москва, МККК, 2008. Т. I, ч. I, гл. 12: Право немеждународных вооруженных конфликтов, с. 299–320.
- Sandesh Sivakumaran, *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 370 pp.
- Jelena Pejic, “The protective scope of common Article 3: More than meets the eye,” *IRRC*, Vol. 93, No. 881, March 2011, pp. 189–225.
- Sylvain Vité, “Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations,” *IRRC*, Vol. 91, No. 873, March 2009, pp. 69–94. Доступно також російською: Вите, Сильван. Типология вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве: правовые концепции и реальные ситуации // МЖКК. 2009. Т. 91, № 873. С. 91–126.
- ICTY, *The Prosecutor v. Fatmir Limaj et al.*, Trial Chamber II (Judgment), 30 November 2005, Case No. IT-03-66-T, paras 84 and 89–91.
- ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., ICRC/Cambridge University Press, 2016, Article 3.

112 Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org

- “Current debates on IHL,” webpage, ICRC. Доступ за посиланням: <https://www.icrc.org/en/war-and-law/contemporary-challenges-for-ihl>. Також російською мовою: <https://www.icrc.org/ru/war-and-law/contemporary-challenges-for-ihl>

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 149, Конфлікт Ізраїль/Ліван/Хезболла у 2006 році.
- Справа № 211, МКТЮ, Прокурор проти Тадіча, Док. А, пункти 67-70 та Док. Б, пункт 562 (російською мовою Справа 180).
- Справа № 220, МКТЮ, Прокурор проти Боскоскі, пункти 175-178.
- Справа № 234, МТР, Прокурор проти Жана-Поля Акаесу, пункти 603 та 619-626 (російською Справа 200).

VI. ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ З ІНОЗЕМНИМ ВТРУЧАННЯМ

Збройні конфлікти, під час яких відбулося іноземне втручання, є особливим видом збройних конфліктів, яким також іноді дають менш чітку назву «інтернаціоналізованих» збройних конфліктів. Фактично, це поняття означає, що у вже існуючий неміжнародний збройний конфлікт втручається держава чи коаліція держав, які у такий спосіб стають (співчасною) стороною цього конфлікту.

З погляду застосовного права, коли держава втручається в боротьбу на боці територіального уряду проти повстанців, то відносини між повстанцями та такою державою, як і раніше, будуть регулюватися МГП, що застосовується до неміжнародних збройних конфліктів. Проте, якщо держава, що втручається, підтримує повстання проти держави територіальної юрисдикції, ситуація ускладнюється. Збройні протистояння між державою, що втручається, та державою територіальної юрисдикції автоматично призведуть до застосування МГП, що регулює міжнародні збройні конфлікти. З іншого боку, протистояння між державою територіальної юрисдикції та повстанцями буде зберігати свій неміжнародний характер і продовжувати регулюватися положеннями МГП, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів. З погляду застосовного права, це спричиняє співіснування міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту – ситуації, яку іноді також на-

J. Fontana

Навчання, що проводяться в Бангладеш Інститутом підготовки операцій по підтриманню миру, 2010 р.

зивають «подвійною класифікацією». Нарешті, якщо держава, що втручається, не лише підтримує, а фактично спрямовує та контролює сторону повстанців настільки, що їхні операції слід розглядати як такі, що здійснюються самою державою, що втручається, вже існуючий міжнародний збройний конфлікт між державою територіальної юрисдикції та повстанцями трансформується в міжнародний збройний конфлікт між державою територіальної юрисдикції та державою, що втручається в конфлікт.¹¹³

Зазвичай, ті самі принципи класифікації також застосовуються до збройних втручань мультинаціональних сил, що отримали мандат ООН, чи регіональної організації. Варто наголосити, що застосовність МГП до мультинаціональних сил залежить від тих самих фактичних обставин, які застосовуються до будь-якої іншої сили, незалежно від їх міжнародного мандату та призначення, і незалежно від задачі, яка була поставлена перед потенційними сторонами, що протистоять таким силам. Мандат і легітимність місії, покладеної на мультинаціональні сили, є питаннями *jus ad bellum* та загального міжнародного права, але не ма-

113 Про базові положення стосовно ступеня контролю, необхідного для того, щоб зробити державу відповідальною за діяльність організованої збройної групи, див. зокрема: ICJ, *Nicaragua case, op. cit.* (note 27), para 115; ICTY, *The Prosecutor v. Duško Tadić, Appeals Chambers (Judgment)*, Case No. IT-94-1-A, 15 July 1999, para 145; ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, 27 February 2007, para 413.

ють ніякого значення для застосування МПП до мультинаціональних операцій. Тому, коли мультинаціональні сили залишаються під своїм національним командуванням, вони продовжують бути зобов'язаними за міжнародними зобов'язаннями своєї держави походження. Якщо вони діють під безпосереднім керівництвом ООН, від них додатково вимагають дотримуватися МПП на основі Бюлетеня Генерального секретаря ООН про дотримання силами ООН міжнародного гуманітарного права.¹¹⁴ На думку МКЧХ, в обох випадках конфлікт, що виник, слід розглядати як конфлікт міжнародного характеру в разі бойових дій між мультинаціональними силами та однією чи кількома іншими державами, а також конфлікт неміжнародного характеру, якщо бойові дії ведуться лише проти організованих збройних груп.

Дізнатися більше (Збройні конфлікти з іноземним втручанням)¹¹⁵

- Sylvain Vité, “Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations,” *IRRC*, Vol. 91, No. 873, March 2009, pp. 87–88. Доступно також російською мовою: Вите, Сильван. Типология вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве: правовые концепции и реальные ситуации // МЖКК, 2009. Т. 91, № 873. С. 116–117.
- “Multinational operations and the law,” *IRRC*, Vol. 95, No. 891/892, 2013. Доступно також російською мовою: Многонациональные военные операции и право // МЖКК. 2013. Т. 95, № 891/892.
- International Law Commission, “Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries,” Article 8, commentary, para 5, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two, New York and Geneva, 2007, p. 48.

Як закон захищає під час війни?

- Справа № 274, Дослідження збройних конфліктів в Сьєрра-Леоне, Ліберії та Гвінеї (1980-2005) (російською мовою Справа № 224).
- Справа № 229, Демократична Республіка Конго, Конфлікт у Ківі.

¹¹⁴ United Nations Secretary-General's Bulletin: Observance by United Nations Forces of International Humanitarian Law, ST/SGB/1993/13, United Nations, New York, 6 August 1999.

¹¹⁵ Усі документи МКЧХ доступні за посиланням: www.icrc.org